

Asya Studies

Academic Social Studies / Akademik Sosyal Arařtırmalar
Year: 5 - Number: 18, p. 403-410, Winter 2021

Karai Mezhebinin Temelleri *¹ The Bases of The Karai Sect

DOI: <https://doi.org/10.31455/asya.10055524>

Çeviri Makale / Translation
Article

Makale Geliş Tarihi / Article
Arrival Date
06.10.2021

Makale Kabul Tarihi / Article
Accepted Date
10.12.2021

Makale Yayın Tarihi / Article
Publication Date
31.12.2021

Asya Studies

Aleksander Dubinski
(Orijinal Makalenin Yazarı)

Çevirenler:

Dr. Öğr. Üyesi Reshida Gözdaş
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi,
Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve
Edebiyatı Bölümü,
reshiddegzdas@ibu.edu.tr

ORCID ID

<https://orcid.org/0000-0001-9669-901X>

Doç. Dr. Emine Atmaca
Akdeniz Üniversitesi, Fen-Edebiyat
Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı
Bölümü,
eatmaca@akdeniz.edu.tr

ORCID ID

<https://orcid.org/0000-0002-8070-124X>

* “COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri” beyanları: Bu çalışma için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.

Öz

Karaim kelimesi, Aramî-İbrani dilinde “okumak, çağırmak” anlamındaki *kara-* kelimesinden gelmektedir. *Karaim*, *karai* kelimesine *-im* çoğul eki getirilerek türetilmiştir. İbranicede ve Arapçada ortak kullanılan kelimelerden biridir.

Karailik ya da genel adıyla bilinen Karaim Yahudiliği (~Toracılar, yani yalnızca Yazılı Yasanın (Tora) otoritesini tanıyanlar), İslamiyet’in doğuşundan sonra Irak topraklarında ortaya çıkmış, Tanah’ı dini hükümlerin yegâne kaynağı olarak kabul eden, MS X-XII. yüzyıllar arasında geleneksel Ortodoks Yahudiliğinin en güçlü muhalifi olmuş bir mezheptir. Ya da Karailik, insanların eseri olan Talmud’u yani sözlü geleneğin ürünlerini reddeden, sadece kutsal kitap olarak Tanah’ı (~Ahd-i Atik) kabul eden bir Yahudi mezhebidir. Bu mezhebin Yahudiliğin diğer mezhepleri olan Sadukiler ile Esseniler’in dünya görüşünün temel prensipleri ve dini dogmaları noktasında benzerlikleri ve ayrılıkları vardır. Mezhebin kurucusu Anan ben David, mezhebin temel ilke ve prensiplerini hapishanede tanıştığı Hanefî mezhebinin kurucusu Ebu Hanife’den (ra.) almıştır.

Bu makalede, Karaizmin doğuşu, kurucusu Anan ben David, Anan ben David’in halefleri, Karaizmin diğer Yahudi mezheplerinden Sadukiler ile Esseniler arasındaki benzerlik ve farklılık yönleri, Karai mezhebine mensup olanların temel etik kuralı olarak nitelendirilen 10 Emir ile Karaizmin ideolojik öncülleri olan İseviler ile Yudganiler hakkında ayrıntılı bilgi verilmiştir. Ayrıca makalede, Hazar Devleti’nin bakiyeleri konumunda yer alan Kırım ve Litvanya-Trakai’de ikamet etmekte olan Karay Türklerinin mezhep temelli gelenek ve göreneklere de konu edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yahudi Mezhepleri, Karai Mezhebi, 10 Emir, Anan ben David, Litvanya, Kırım

Abstract

The word karaim comes from the Aramaic-Hebrew word kara- meaning "to read, to call". Karaim is derived from the word karai by adding the plural suffix -im. It is one of the common words in Hebrew and Arabic.

Karaite or Karaim Judaism, commonly known as Karaite Judaism (~Torahists, that is, those who only recognize the authority of the Written Law (Torah), emerged in the lands of Iraq after the rise of Islam, AD X-XII. It is a sect that has been the strongest opponent of traditional Orthodox Judaism for centuries. Or Karaism is a Jewish sect that rejects the Talmud, that is, the products of verbal tradition, which is the work of humans, and accepts only the Tanakh (~Old Testament) as the holy book. This sect has similarities and differences in the basic principles and religious dogmas of the world view of the Sadducees and Essenes, which are other sects of Judaism. The founder of the sect, Anan ben David, took the basic rules and principles of the sect from Abu Hanifa (ra.), the founder of the Hanafi sect, whom he met in prison.

In this article, detailed information were given about the rise of Karaism, its founder Anan ben David, the successors of Anan ben David, the similarities and differences of Karaism between the Sadducees and Essenes from other Jewish sects, the 10 Commandments, which are considered as the basic ethical rule of those who belong to the Karaite religion, and the ideological predecessors of Karaism, the Isevis and Yudganis. In addition, the article deals with the religion-based traditions and customs of the Karaite Turks residing in the Crimea and Lithuania-Trakai, which are the remnants of the Caspian State.

Keywords: Jewish Sects, Karai Sect, 10 Commandments, Anan ben David, Lithuania, Crimea

¹ Bu makale, *крымские караимы, происхождение, этнокультура, история*, adlı kitapta “основы караимской религии” (Симферополь, 2005, s. 38-56) adıyla yayımlanmıştır (**Çevirenlerin notu**).

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

Gözdaş, R. ve Atmaca, E. (2021). Karai Mezhebinin Temelleri. *Asya Studies-Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar*, 5(18), 403-410.

GİRİŞ²

Modern din bilimlerinin temsilcileri, Karai mezhebi ideolojisinin kökenini milattan sonraki ilk yüzyıllara ya da diğer bir deyişle erken Hristiyanlık dönemine kadar götürmektedirler. O dönemde var olan dini akımların (mesela; Sadukiler (Sadukim) veya Esseniler (İssiyim) gibi) Karai mezhebinin bazı temel hususlarıyla gözle görülür bir benzerliği uzun bir süredir biliniyordu (Levi, 1913).

Sadukilere bakılırsa, benzerliklerinin yanı sıra farklılıklarının da bulunduğunu açıklığa kavuşturmak gerekir. Mesela; Karailer tarafından kabul edilen/inanılan ölülerin diriltileceği inancı veya meleklerin varlığı gibi. Esseniler ile paralellikler, özellikle XX. yüzyılın 40'lı yıllarının ikinci yarısında Ölü Deniz kıyılarındaki el yazmalarının bulunmasından sonra daha anlaşılır hâle gelmiştir. Bu eserlerin keşfi, bazı araştırmacılar arasında Esseniler ile Karailerin inançları arasındaki karşılaştırma meselelerine olan ilginin uyanmasına sebep olmuştur (Wieder, 1962).

Esseniler'in dünya görüşünün temel prensipleri ve dini dogmaları, özellikle başlangıçtaki Karaizm'de olduğu gibi pek çok açıdan benzemektedir. Burada, Esseniler dini topluluğunun üyelerine has çileci, katı yaşam tarzından kaynaklı kişisel emek pahasına çilecilik eşliğinde yaşam gibi özellikleri belirtmek uygundur. Bu izler, Karai mezhebinin ilk taraftarlarında da görülür. Diğer benzerliklerden bahsetmemek mümkün değildir. Şöyle ki inananlar tapınağı günde iki kez ziyaret etmelidir. *Hamsin Yortusu* veya *Pentekost Bayramı* her zaman pazar günü kutlanır, ibadet merasimi sırasında ayakkabılar çıkarılır (Karailerde çoğunlukla dini önderler/hazanlar çıkarır³) ve tekrar tekrar diz çökmesi yapılır. Ayinlerde ilahiler çoğunlukla “Şükürümü bildiririm” sözleriyle başlar; mevtaları defnetme güneye dönük yapılır.

Esseniler ve diğer bazı mezheplerin dini ideolojisi, sonraki birkaç yüzyıl boyunca baskı altına alınmış ve bir süreliğine durdurulmuştur. Esseniler tarafından oluşturulmuş el yazması metinlerinin mağaralarda saklanması ve buralarda tesadüfen keşfedilmesi bu durumu açıklamaktadır. Bununla beraber vurgulamak gerekir ki Esseniler'in dini dogmalarının temel özellikleri sonraki dönemlerde iz bırakmadan kaybolmamış, belirli derecede nihai olarak MS VIII. yüzyılda Mezopotamya topraklarında şekillenen Karai mezhebiyle karışıp kaynaşmıştır.

Bir mezhep olarak Karaizm'in doğrudan ideolojik öncülleri İseviler (kurucusu Ebu İsa, İran'ın İsfahan kentinde VIII. yüzyılın ilk yarısında yaşamıştır) ve Yudganilerdir/Yudganiyelerdir (adını Hamadan kentinde yaşamış olan Ebu İsa'nın öğrencisi Yudgan'dan almıştır). Adı geçen bu dini mezhepler, İncil'e yapılan sözlü eklemeleri ve yorumlarını Talmud'da birleştiren hahamların çeşitli tefsirlerini kabul etmemişlerdir. Talmud zamanla hahamlar tarafından bazen Kutsal Kitap'tan (~Bibliya) daha üstün görülmüştür. Talmudistlerin bu meyilleri daha önce ayrı ayrı hareket eden muhaliflerde giderek daha fazla direniş uyandırmaya başlamıştır. VIII. yüzyılda Talmudizm karşıtları, güney Irak'taki Basra kentinin yerlisi ve antitalmudist eğilimlerinin önderi olan Anan ben David şahsında bir savunucu bulmuşlardır.

Bilindiği üzere VIII. yüzyılın ortalarından itibaren Irak ve özellikle de başkenti Bağdat, Arap devletinin ve burada hüküm süren Abbasi halifelerinin yeni hanedanının iktidar merkezi haline gelmiştir. Anan, Abbasi hanedanından gelen Halife Ebu Cafer el-Mansur'un döneminde yaşamıştır. Anan'ın kişisel hayatıyla ilgili bilgi kıssalardan, olumsuz koşullar nedeniyle hapse atıldığını, ancak halife önünde beraat ettikten sonra serbest bırakıldığını öğreniyoruz. Bu yaşadıkları Anan'ın dini görüşlerini önemli ölçüde etkilemiştir. Anan'ın hayatı ve faaliyeti Müslüman bir ortamda geçmiştir ve İslam'ın farklı akımları ona yabancı değildir. Hapisteyken İslam'ın dört ana mezhebenden birinin kurucusu olan Ebu Hanife (700-767) ile görüşmüştür. Ebu Hanife'nin nasihatleri Anan tarafından büyük bir ilgiyle karşılanmış ve

² Aleksandr İyosifoviç Dubinskiy (22 Mayıs 1924, Troki/Trakai (Trakay) - 23 Eylül 2002, Varşova, Polonya). Polonyalı bilim adamı, Türkolog, Oryantalist ve Beşeri Bilimler Doktorudur. “Kıpçak Sözlüğü”nün hazırlanmasına yardımcı olmuş, daha sonra 1953'te yayımlanan “Karayca-Rusça-Lehçe Sözlük” üzerinde çalışmıştır. Karaylar (dili, kültürü, dini, edebiyatı), Tatarlar ve diğer Türk boyları hakkında yaklaşık 150 bilimsel makaleyi kaleme almıştır. Türkçe-Lehçe ve Lehçe-Türkçe sözlükleri yazarlarından biridir.

Önemli Eserleri:

Slownik turecko-polski, polsko-turecki (Türkçe-Lehçe, Lehçe-Türkçe Sözlük). Varşova, 1983.

Tatarzy polscy: dzieje, obrzędy, legendy, tradycje (Polonya Tatarları: Tarihleri, Ritüelleri, Efsaneleri, Gelenekleri). 1986.

Caraimica: prace karaimoznawcze / Karaimika (Karaylar Üzerinde Çalışma). Varşova, 1994.

(Bu bilgiler <https://ru.wikipedia.org/wiki> sitesinden alınmıştır (6.10.2021, 07: 43) (**Çevirenlerin notu**).

³ Litvanya'da yaşayan Karay Türkleri 20 Mayıs 2013 tarihinde Hazan Seraya (~Süreyya) Şapşal'ın doğum gününü kutlamak için Trakai'de Karaimu Sokağı'ndaki kenessada bir anma töreni düzenlemişlerdir. Bu törende Karay Türklerinin hepsi ayakkabılarını çıkartarak kenessaya girmişlerdir (**Çevirenlerin notu**).

sonuçsuz kalmamıştır. Hem önceki hem çağdaş yorumlama ve akımların Anan'ın dini inançları üzerinde belirli bir etkisi olmuştur. Bunu zamanımızda konuyla ilgilenen araştırmacılar doğrulamaktadırlar (Szyszman, 1980). Böylece Anan'ı, nihayetinde orijinal bir Karai mezhebi şeklinde tezahür eden bütün Talmud karşıtı hareketin reformcusu ve düzenleyicisi olarak kabul etmek daha doğru olur.

Anan ve yandaşlarının ana dogması, Eski Ahit'te yazılan ve herhangi bir ilave gerektirmeyen yasaların değişmezliği idi. Bu nedenle İncil'in sürekli ve derinlemesine incelenmesi ihtiyacı doğmuştur ve hatta bu husus "karaim" kelimesinde de yansımaları bulmuştur. Kelimenin kökü, İbranice ve Arapça "okumak" (Kutsal Kitap) anlamına gelen *kara* fiilinden gelir; aynı Al-Kur'an "okuma" gibi. İncil talimatlarına sıkı sıkıya uyulması, şu sözlere dayanır: "Siz benim emrettiğim kelimeye ne bir ilave yapacaksınız ne de ondan bir kelime eksiltmede bulunacaksınız" (Sinani, 1889: 189). Anan, Karai mezhebinin yasalarının kurucusu olarak ortaya çıkmış ve onun nasihatleri kendisinin derlediği "Yasalar Kitabı"nda toplanmıştır. Anan'ın "Doğrudan Tanah'a başvurun, benim fikirlerime körü körüne bağlanmayın" açıklamasından açıkça anlaşılıyor ki "Kutsal Kitabı" sorgulamaksızın başkalarına itaat etmeyip kendi başına öğrenme ilkesi ortaya çıkmaktadır. Özgür eleştiri olanağı ve akla dayanma Müslümanların Mu'tezile felsefinden ödünç alınmıştır. Karaizmin İslam'ın hâkim olduğu topraklarda geliştiğini düşünürsek bu açıkça anlaşılabilir bir durumdur.

Tek bir yazılı yasaya bağlılık, hukuk dışında var olan bir geleneğin ne olduğu sorusuyla yakından ilgilidir. İlerleyen süreçte geliştirilen normlara göre ve günlük uygulamalarla karşı karşıya kalındığında, geleneğin yaşaması ancak Kutsal Yazı ile çelişmediğinde mümkün olduğu kanısı oluşmuştur.

Eski Ahit, yani "Beş Kitap" ve bununla birlikte peygamberlik kitapları ve kutsal mektuplar (~hagiographs), Karailer tarafından İncil olarak kabul edilir. En önemli kısım Dekalogos veya On Emir'dir. Bu, Karai mezhebine mensup olanların temel etik kuralıdır. Bu nedenle dürüstlük, alçakgönüllülük ve yumuşaklık da dâhil olmak üzere On Emir'e sıkı sıkıya bağlı kalmak, Karaim mezhebinin taraftarları için çok önemli bir ahlaki sorumluluk olarak kabul edilir. Dekalogos'la birlikte, Orta Çağ'ın sonlarında geliştirilen "Öğreti'nin On Dogması" da vardır. Bu öğütler daha az bilindiği için içeriklerinden bahsetmek uygun olur:

1) Görünen ve görünmeyen tüm âlemler, sonsuz Yaratıcı'nın tek bir sözüyle yaratılmıştır.

2) O'nun başı ve sonu yoktur.

3) O her zaman birdir ve O'nun benzeri yoktur.

4) Var olan her şey Tanrı'nın iradesiyle yaratılmıştır.

5) Musa aracılığıyla On Emir'i indirdi ve Beş Kitap O'nun emriyle yazılmıştır.

6) Rabb, diğer peygamberleri de vahiy ile onurlandırmıştır.

7) İman eden için yasayı öğrenmek zorunludur.

8) İman eden ölümlerini diriltileceğine inanmakla yükümlüdür.

9) İman eden, kıyamet gününde Rabb'in herkesi yaptıklarına göre ödüllendireceğine inanmak zorundadır.

10) Göklerin krallığı gelecek, Mesih inecektir.

Henüz Anan hayattayken Kudüs'te ilk Karaim ibadethanesi, Kenasa (Arapça *kanisa* "Müslümanlara ait olmayan ibadethane") inşa edilmiştir. Bu kutsal tapınak yerin altındaydı ve bunun genellikle iki sebebi vardı: Birincisi baskılardan dolayı saklanmak zorunda kalmaları, bir diğeri Müslümanların cami binasından yüksek bir gayrimüslim tapınağın inşasını kesinlikle kabul etmemeleriydi.

Böylece Karaizm'in merkezi Bağdat'tan Kudüs'e taşınmış ve kısa bir süre sonra hem batıya hem de doğuya doğru yayılmaya başlamıştır. Sonraki yüzyıllarda batı yönünde Karai misyonerleri Mısır üzerinden Kuzey Afrika ülkelerine ulaşmıştır, doğuda ise misyonerlik faaliyetleri sayesinde Karaizm'in takipçileri İran, Bizans, Kırım ve Güney Rusya'da ortaya çıkmıştır.

Tarihsel gelişim sürecinde, Karai mezhebinin bazı ilkeleri, başta İslam olmak üzere diğer dinlerde ortaya çıkan dini hareketlere dayanıyordu. Ebu Hanife ve ekolünün etkisinden yukarıda bahsedilmiştir. Geleneğe bağlı olan analogi kullanımı ilkesi (kıyas yoluyla hüküm çıkarma) de onlardan ödünç alınmıştır. Kısaca bahsedilen Mutezile akımı, Karaizm üzerinde daha derin izler bırakmıştır. Bu husus, özgür insan iradesi inancına dairdir. Bunun hakkında Karai ilahiyatçıların öğretlerinde şöyle denmiştir: "Allah insanı iyiyi kötüden, hakkı batıldan ayıran kapsayıcı bir akıl vermiştir. Tüm yaptıkları için insan Yüce Allah'ın mahkemesinde hesap verecektir. Akıl insana kendi nefisini kontrol etmesi için verilmiştir". Kökleri Mutezile akımına dayanan Karai mezhebinin karakteristik bir özelliği ile

ilişkilendirilen bir diğer önemli ilke de antropomorfik ifadelerden kaçınılması ve bunların sembolik kavramlarla değiştirilmesidir. Bu çaba bugüne kadar saklanmış ve somut kavramların soyut kavramlarla değiştirildiği İncil metinlerinin ulusal dile çevirilerinde kendini göstermektedir (Zajaczkowski, 1929: 9-24).

Zamanla Karaizm, daha fazla taraftar toplamıştır ve bunların arasında ilahiyatçılar da ortaya çıkmaya başlamıştır. Bunlar, aslen Karai mezhebinin yayıldığı Orta Çağ'da Orta Doğu'nun farklı ülkelerinin yerlileriydiler.

Anan'ın ortaya çıkışından sonra ve özellikle "Sefer ha-Mitsvot" ("Yasalar Kitabı") çalışmasını yazmasından sonra en önemli din öğretmenlerinden biri IX. yüzyılda İran'da yaşamış olan Benjamin Nihâvendî'dir. Öğretisi belirli bir seviyede Yunan filozof İskenderiyeli Philo'nun görüşlerinden etkilenmiştir. Bu, her şeyden önce İncil'in emirlerinin sembolik yorumlanmasına yansımıştır. Nihâvendî'ye göre, dini yasaların yorum özgürlüğü ilkesi, öncekilerin görüşlerine karşı eleştirel bir tavırla yansıtılmıştır.

Nihâvendî'nin çağdaşı, IX. yüzyılın ortalarında vefat eden İran asıllı Daniel el-Kūmisî idi. Hayat şartları, çeşitli aile sorunlarının çözümünde yasaların düzenlenmesini gerektiriyordu. Medeni haklar alanı, özellikle aile hukuku alanı ile ilgili birçok mevzu Daniel el-Kūmisî'nin çalışmasında yer almıştır. Evlilik kanununda kadının durumunu kendisinin şikayeti üzerine boşanma ihtimaline kadar erkek ile eşit saymıştır. Karısının ölümünden sonra onun kız kardeşiyle evlenme yasağı da belirgin bir özelliktir. El-Kūmisî'ye göre: "Hanımın kız kardeşi, kendisi hayattayken de öldükten sonra da her zaman yasaktır. Kadının tüm yakın akrabaları tek bir erkeğe yasaktır." Sonra şöyle ifade edilmiştir: "Erkeğin abisi öldüyse, dul eşi ile de kendisi evlenemez".

Orta Çağ döneminde kanun konulu çalışmalarının en önemli yazarlarından biri, X. yüzyılın ilk yarısında Mısır'da yaşayan Ebu Yusuf Yakub el-Kirkisânî'dir. En önemli çalışması "Kitâbü'l-Envâr ve'l-Merâkib"dir. İçerisinde Karai hukukunun kanunları ortaya konulmuştur. Alegorik başlığı olan Arapça bir kitaptır (L. Nemoy, 1939-1943). "Usûlü'd-dîn" çalışmasında Kirkisânî, ölüm cezası da dâhil olmak üzere çok sert yasaların getirilmesi gereğine işaret etmiştir.

Tapınağın inşasından sonra ibadetin yapılacağı zaman ve düzeni hakkında sorunlar ortaya çıkmıştır. İlahiyatçıların ifadelerinden de anlaşılacağı üzere ibadette en önemli şey, süre ve söylenen sözlerin sayısı değil dua ve gayrettir. Ayinin tapınakta sabah ve akşam olmak üzere günde iki kez yapıldığı tespit edilmiştir. İbadet sırasında ibadet edenlerin yüzü güneye dönüktür. Sürekli uyulan bu gelenek, görünüşe göre dua sırasında güneye dönen peygamber Daniel'i takliden uygulanmaktadır. Bazen bu durum, ibadet edenlerin yüzlerinin güneye, Kudüs'e dönük olması gerekli diye de açıklanır.

İlahi ayinin en önemli kısmı, Kutsal Yazı'nın bölümlerini okumaktır. Ayrıca, Samuel peygamberin annesi Hanna'nın fısıldayarak okuduğu duası, ortaya çıkan fısıltı şeklindeki bir dua da ayinin özelliklerindedir (Samuel'in İlk Kitabı 1, 13). Karailerde ayinin temel kısmı, Zebur'dan ayrı parçaları ve din adamları tarafından yazılan ilahileri okumakla geçer. Genel olarak, ayin şu parçalardan oluşmaktadır: 1) övgü 2) şükür 3) tövbe 4) yalvarış. Duaların sırası dâhil olmak üzere Karai ayinleri nihai olarak XIII. yüzyılın sonunda şekillenmiştir. Ayin düzeninin yazarı, hayatının bir bölümünü Bizans İmparatorluğu'nda geçiren "Büyük" olarak adlandırılan Aaron'du. Uzun süre Kırım'da Solhat kentinde yaşamıştır. Onun derlediği duaların muhtevası ve sırası, Karaizm'in bütün müritleri tarafından kabul görmüştür.

Karai mezhebinin temeli Eski Ahit olduğundan, bu kutsal kitabın dili açık ve şüpheye yer bırakmayacak şekilde olmalıydı. Bilindiği üzere, Eski İncil dili de dâhil olmak üzere Sami dillerinin yazılı şekli ünsüz sistemine dayalıdır. İncil dilinin kapsamlı bir şekilde incelenmesi, zamanla ünlüler için işaretlerin kullanılmasını gerekli kıldı. Bunda aralarında Tiberias'tan Ben Aşer ailesinin üyelerinin de bulunduğu X. yüzyılın başındaki Karai müelliflerinin katkısı büyüktür. Onlar, Eski İncil dilinin ünsüzlerine sesli harfler için bir işaretler sisteminin geliştirilmesini sağlamışlardı (Szyzszman, 1966-1973: 531-551). Genel olarak, İncil dilini inceleme ihtiyacı ile bağlantılı olarak Karaizm mensupları arasında İncil'in sözlük bilimi ve söz varlığı üzerine eserlerin önemli yazarları ortaya çıkmıştır.

İncil'deki kelime anlamlarının açıklığa kavuşturulmasına Efet ben Ali'nin katkısı büyüktür. Bu din adamı, Irak'ın güneyindeki Basra kentinde dünyaya gelmiş ve X. yüzyılda yaşamıştır. Onun bilimsel faaliyeti, kelime köklerinin incelenmesi ve anlamlarının yorumlanmasından ibarettir. Ayrıca Efet ben Ali, İncil'i Arapçaya tercüme etmiştir. İki yüzyıl sonra XII. yüzyılda teolojik yapının önde gelen Karai yazarlarından Judah Hadassi, İncil'deki bazı kelimelerin etimolojik yorumlanması üzerinde çalışmalar yapmaya başlamıştır. X. yüzyılda yaşayan Ebu Süleyman Davud el-Fasi, sözlükbilimci ve İncil üzerine

bir ansiklopedik sözlüğün yazarıydı. Nisbesinden (doğum yerine göre soyadı) Fas ülkesinin yerlisi olduğu açıktır. Bu da Karai mezhebinin ta o zamanlarda Mağrip ülkelerinde takipçilerinin bulunduğunu açıklamaktadır. Al-Fasi, Arapça ve Klasik İbranice'nin karşılaştırmalı grameri üzerinde de çalışmalar yapmıştır.

Felsefe ve hukuk gibi İncil metinlerinin yorumlanmasıyla ilgili diğer bilgi dalları da Orta Çağ Karai yazarlarınca incelenirdi. Bunun yanı sıra Karai yazarlarının çalışmaları, Eski İncil konularının sağlam bir unsuru olan felsefenin gelişimi üzerinde önemli bir etki bıraktığını da belirtmek gerekir. Karai filozoflarının başarıları, bu konuyla ilgilenen Avrupalı bilim adamları tarafından vurgulanmaktadır (Mieli, 1938). Teolojik içerikli felsefi eserlerin ilk yazarlarından biri, İran ve Irak'ta yaşayan Yusuf el-Basir'di. Onun çalışmaları yukarıda bahsedilen felsefi akım olan Mutezile'nin güçlü etkisi altında kalmıştır. XIII. ve XIV. yüzyılların eşiğinde Nicomedia kentinde (şimdi Türkiye'nin İzmit şehri) yaşamış olan teolog ve filozof Aaron ben İlya'nın görüşlerinden bağımsızdı. İstanbul'a taşınınca teoloji ("Kutsal Yazı'nın Tacı") ve felsefe ("Hayat Ağacı") üzerine çalışmalarını hazırlamıştır. İncil'deki yorumların ve felsefe üzerine eserlerin neredeyse tamamı, Herson cemaatinin rahibi Yufuda Sauskan'ın girişimiyle XIX. yüzyılın ortalarında yayımlanmıştır (Poznariski, 1912: 37-47).

Din hukuku alanındaki yazılar, teolojik nitelikteki araştırmaların bir sonucu olmuştur. Tıpkı felsefe gibi, hukuk kuralları da İncil'in incelenmesi sonucunda oluşturulmuştur. Bu nedenle, Kutsal Kitap metnini tahlil eden bazı yazarların fıkıh üzerine risalelerin yazarları olarak bilinmesi de doğaldır. Daniel el-Kümisî dışında, XI. yüzyılın ikinci yarısında yaşayan Filistinli Ebu el-Faraj Furkan ibn Esad, dini hukuk yasaları ve yorumları üzerinde çalışmıştır. İncil'den alıntılara dayanarak kapsamlı "Adalet Kitabı" çalışmasında, evlilik birliğinin doğası hakkındaki düşüncelerini ortaya koymuş ve enstese meseleler hakkındaki görüşlerini belirtmiştir.

İbn Esad'dan sonra dini hükümlerin ve hukuk yasaların yorumlanması üzerinde Elijah Bashyazı çalışmıştır. Bashyazı, XV. yüzyılda Edirne'de ünlü bir Karai ailesinin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. İstanbul'a taşındıktan sonra aralarında en önemlisi "Elijah Mantosu" kitabı olan birçok eser yazmıştır. Adı geçen çalışma, 1484'te yazılmaya başlanmıştır, ancak bitirilememiştir. Eser, kanun hükmünde olan dini, litürjik, medeni ve cezai kararnamelemler derlemesi olarak algılanmaktadır. Uzun yıllar boyunca bu kitap, farklı ülkelerde ikamet etmekte olan Karailer arasında çok revaçtaydı. İlk olarak 1530'da İstanbul'da basılmıştır ve daha sonra iki kez yayımlanmıştır: 1834'te Yevpatoria'da ve 1870'te Odessa'da. Önemli yazışmaların yapıldığı Kırım ve Litvanya'daki bütün Karai toplulukları, Bashyazı'nın görüşlerini dikkate alırlardı.

Karai misyonerleri, kendi ideolojisinin farklı ülkelerde yayılmasında önemli katkılarda bulunmuşlardır. Misyonerlik faaliyetinin gelişmesinde en verimli dönem, IX. ve X. yüzyıllardır. Güney Rusya bölgeleri ve Kırım yarımadası topraklarına ulaşmak, Karaizm'in daha da gelişmesi için çok önemli bir ivme olmuştur. O zamanlar buralar Hazar Kağanlığı'na ait topraklardı ve Kağan tarafından yönetilirdi. Kağanlıkta dini durum büyük bir hoşgörü ile karşılanırdı, bu nedenle bu husus bilimde genellikle "pax chazarica" ("Hazar uzlaşması") olarak adlandırılır. Kağanlıkta, farklı din mensupları bir arada yaşardı. Kimsenin diğerlerinden üstün olduğunu göstermeye çalışmadığını vurgulamakta fayda var. Nüfusun bir kısmı Türklere özgü Şamanizm ve Animist inançlara bağlıydı, diğerleri ise Nasturi Hristiyanlığının takipçileri ve bir kısmı da Müslüman idi. Bulan adlı bir kağanın yakınlarıyla birlikte Eski Ahit'i kabul ettiği bilinmektedir. Bu din, IX. yüzyılda Hazar ülkesinde liderleri İshak Sangari tarafından yönetilen Eski Ahit misyonerleri tarafından yayılmıştır. Hazar hükümdarlarının isimleri çoğu zaman İncil kökenlidir. Türk kökenli etnik tabakanın kağanlıkta önemli bir rol oynadığı genel olarak kabul edilir. Hazar Kağanlığı'nın askeri-siyasi anlamda varlığı, Kiyev prensi Svyatoslav'ın askerlerine yenilgi sonucunda X. yüzyılın ikinci yarısında sona ermiştir. Buna rağmen, ana nüfus yerinde kalıp kabul edilen dine inanmaya devam etmiştir. Bu esas olarak Kırım Yarımadası bölgesi için geçerlidir. Eski Ahit kitaplarına dayalı bir dinin benimsenmesi, bazı araştırmacılar tarafından "Hazar ülkesinin Yahudileşmesi" olarak tanımlanmaktadır (Golden, 1980). Açıkça belirtmek gerekir ki Hazar Kağanlığı'na gelenler Karai mezhebine mensup misyonerlerdi. Bu misyonerlerin Karai olduklarının kanıtlarından biri, Kırım'ın Kırk Er (şimdi Çufut-Kale) bölgesindeki Eski Karai Mezarlığı'nda bulunan İshak Sangari'nin mezarı olabilir. Bilim insanlarının bahsettiği Avrupalı Karailer arasında Hazar kültürünün devamlılığına işaret eden kültürel faktörü de zikretmemek mümkün değil.

Hazar Kağanlığı'ndaki başarılarından sonra Karai mezhebi misyonerlerinin faaliyetleri giderek azalmıştır. XIII. yüzyılın ilk yarısında Moğol istilasının getirdiği olumsuz koşullar, daha geniş çapta yeni taraftarların/mensupların kazanılmasını bir ölçüde engellemiştir.

Orta Çağ'ın sonraki dönemlerinde Karai mezhebinin merkezleri yavaş yavaş Doğu Avrupa ülkelerinde yoğunlaşmaya başlamıştır. İlk başta Kırım'da ve daha sonra (XIV. yüzyıldan itibaren) Litvanya ve Polonya'da topluluklar kurulmuştur. Hem Kırım'da hem de Polonya-Litvanya devletinde, dini törenlerin genel kurallarına bu bölgeye özgü yerel gelenekler de eklenmiştir (Zajaczkowski, 1961a: 1-3).

Genel kurallara İncil'in belirlediği bayramlar girer. Yılın ilk ayındaki ilk bayram Paskalya'dır (Litvanya-Polonya'da yaşayan Karay Türkleri arasında *hıdı tımbılların*). Paskalya günlerinde pazar gününden itibaren Teslis (Karai/Karay Türkçesinde *hıdı aftaların*) bayramına kadar 50 günlük sayım başlar, Paskalya'dan Teslis'e kadar olan sayımın yarısı özel olarak kutlanır ve "yartı san" olarak adlandırılır. Teslis Bayramı her zaman pazar günüdür. Yıl boyunca kutlanan üçüncü bayram, Karay Türkçesinde *hıdı alaçihların* diye adlandırılan sonbaharın hasat günleridir. Bu aynı zamanda bayramdan sonraki ilk cumartesi günü, haftalık okunması gereken Tevrat bölümlerinin tamamlandığı dönemdir. Bu bölümler, Eski İncil dilinden Karay Türkçesine çevrilerek okunur (Baskakov, 1969: 275-278). Bağışlama Günü, çok özel bir bayramdır. Ayın sırasında inananlar, günahların ve uygunsuz amellerin bağışlanması için Yüce Allah'a ortaklaşa yalvardıkları önemli bir gündür. O gün yemek ve içmek yasaktır. O günün arifesinde, karşılıklı özür ve bağışlama geleneği uygulanır. Bu güne Karay Türkçesinde "boşatlık künu" denir.

Bayramlarla birlikte hüzünlü ya da yaşlı günler de kutlanır. Hüzünlü günler bir yas günüyle başlar ve tüm bu günlere "Avuz Yabar" denir. Ayrıca yas günü, 1710'da Litvanya'da meydana gelen veba salgınının anılmasına adanmıştır. Yerel nüfusun çoğu vebadan ölmüştür, onlarca Karay Türklerinin yerleşim yerinden sadece üç topluluk hayatta kalabilmiştir. Geleneğe göre o gün Trakai topluluğunda, salgın kurbanlarının gömüldüğü Karay mezarlığının en eski bölümü ziyaret edilir. Mezarlıkta ölenlerin anısına bestelenen özel bir yas duası okunur (Dubinski, 1982). Yas günlerinin sonuncu gününde Kurban denilen gündür. Bu gün, ayinden sonra kurbanlık hayvanın kesilmesi geleneği uygulanır. Bugünün "Kurban Günü" olarak adlandırılması da buradan gelmektedir. Kırım'da Karay Türkleri, aynı Hazarlar döneminde kağanların mezarlarıyla ilgili olan geleneğe sadık kalarak Bahçesaray'daki han mezarlarının yanından geçtikleri sırada atlarından inerlermiş. Hazarların "Hazar helvası" dediği yas günlerinde koyu renkli helva yapma geleneği Kırım'dan günümüze kadar gelmiştir. Kırım'da ayrıca ağaçların kutsanmasıyla ilgili bir gelenek vardı. Çufut Kale'deki Karay mezarlığında yetişen meşeler, kutsal sayılır ve asla kesilmezlerdi. O yüzden "Balta Tiymez" ("Balta değmez") adını almışlardı.

Yıllık bayramların kutlanması, Antik Çağ'da düzenlenen takvim sistemiyle doğrudan ilişkilidir. Karay Türkleri ay takvimi sistemini benimsemişlerdir. Her ayın ilk günü, hilalin çıplak gözle görüldüğü günden itibaren hesaplanır (aynısı Müslümanlar için de geçerlidir). Her ayın ilk günü özel dualarla daha özel bir şekilde kutlanır. Eski Ahit'in talimatlarına göre (Çıkış XII / 2, Sayılar XXVIII / 16), Karay Türkleri arasında dini takvimin ilk ayı, Nisan ayı olarak kabul edilir (Neubauer, 1866: 88). Paskalya bu ayda kutlanır. Nisan ayının adı Aramice-Suriye kökenlidir. Türkçe kökenli ay adları da kullanılır ve ilk aya, "artarih" denir (Kowalski, 1930: 3-26). Kırım Karay Türkleri arasında eski Türk-Moğol takvim sisteminin yankısı olarak temel inançlarla ilişkilendirilen 12 yıllık hayvan takvimi korunmuştur. Bu adları burada vermekte fayda vardır, zaten artık kullanılmamaktadırlar: 1) *sıçkan yılı - fare yılı* 2) *sıgır yılı - boğa yılı* 3) *pars yılı - pars yılı* 4) *koyan yılı - tavşan yılı* 5) *uluv yılı - ejderha yılı* 6) *yılan yılı - yılan yılı* 7) *yulki yılı - at yılı* 8) *koyun yılı - koç yılı* 9) *meçi yılı - maymun yılı* 10) *tavuk yılı - tavuk yılı* 11) *it yılı - köpek yılı* 12) *kaban yılı - domuz yılı*.

Erken feodalizm zamanından beri Avrupa'daki Karai mezhebine mensup merkezlerin mesela; Litvanya topluluğunun önemli bir rol oynadığı belirtilmelidir. Burada birçok dua, ilahi yazarlarının yanı sıra ciddi teolojik çalışmaların müellifleri dünyaya gelmiştir. Onlar çok ünlü olup Kırım yarımadasındaki Karay Türkleri üzerinde kalıcı ve derin bir etki bırakmışlardır. XVI. yüzyılda yaşamış en önemli yazarlardan biri olan ilahiyatçı İshak Troki, "İnancı Güçlendirme" adlı çalışmayı yazmıştır. Bu eser, daha sonra Batı Avrupa'da yayımlanmış ve içeriği başta Voltaire olmak üzere Fransız ansiklopedistlerin ilgisini çekmiştir.

Yüzyıl sonra yani XVII. yüzyılın sonunda, Karailerin dini ve manevi kitapları Hollandalı ve ardından İsveçli ilahiyatçılar tarafından incelenmiştir. 1690 yılının yazında, Kral XI. Charles'ın özel emriyle Uppsala Üniversitesi Doğu dilleri ve teoloji uzmanı Profesör Peringer, Litvanya'da yaşayan Karai mezhebine mensup Karay Türklerini ziyarete gitmiştir. Dini içerikli Karai metinlerine ilgi, Avrupa Protestanlığı çevrelerinde kendini göstermiştir. Bu, İsveçli bilim adamının misyonunu açıklamaktadır. Peringer, Avrupa biliminde Karay dilinin Türkçe kökenli olduğuna dikkat çeken ilk kişiydi. O, Litvanya

gezisine ilişkin raporunda, bilimsel dergilerden birinde Mukaddes Kitap'ın Karay Türkçesine tercümesinin ilk satırlarına yer vermiştir (Epistola de Karaitis Lithuaniae, 1691). Burada, Karai ilahiyatçısı El-Kirkisani'nin kutsal kitapların, inananların konuştuğu yerel dillere tercümesinin mümkün olduğunu kabul ettiğini eklemek yerinde olacaktır.

Doğu dillerinde yazılan edebî eserlerin çoğu, uzun süre el yazısı şeklinde kalmıştır. Basılı eserler nispeten çok geç ortaya çıkmıştır. Aynı durum, dini içerikli Karay edebiyatı için de geçerlidir. Uzun bir süre, kâtipler tarafından derlenen el yazmaları kullanılmıştır. Kırım'da ilk basılı kitap, XVIII. yüzyılın 30'lu yıllarında ortaya çıkmıştır. Bu, Kırk Yer'deki (~Çufut-Kale) Karay matbaasında basılmış bir dua kitabıdır. Bunun tüm Kırım yarımadasında ilk basılı kitap olduğunu belirtmek gerekir. İçeriğine gelince aralarında Kırım Karay Türklerinin Türk diline çevrilmiş metinlerin bulunduğu tövbe niteliğinde bir dualar derlemesidir. Bu durum doğaldır, çünkü tövbe duaları herkesin bilemediği litürjik dilde değil de inananlar tarafından anlaşılan tüm dillerde yazılmalıdır. Tövbe dualarıyla birlikte, Karai mezhebinin temeli olan Eski Ahit, Karayların ulusal diline oldukça erken bir dönemde tercüme edilmiştir (büyük olasılıkla XI. yüzyılda). Kırım Karay Türkçesine yapılan çevirinin tamamı şimdiye kadar sadece 1841'de Gözleve'de (~Yevpatoriya) yayımlanmıştır. Daha önce XVIII. ve XIX. yüzyıllarda Kırım'da birçok Karai mezhebine ait kitap ve dua kitabı yayımlanmıştır. Yazarlar arasında genellikle Polonya'dan gelmelerine rağmen Kırım'da kalıcı olarak ikamet eden kişiler olmuştur. Burada Kokizov ve Lutskiy ailesinin üyelerine dikkat çekmek gerekir. Yuri Kokizov, tüm Karay Türk topluluğunu bugüne kadar yönlendiren bir takvim hazırlamıştır. Sima Lutski'nin "Doğruların Yolu" adlı eserine de dikkat çekmekte fayda vardır. Bu yazar da uzun yıllar Kırım'da ikamet etmiştir. Adı geçen eser onun tarafından 1757'de yazılmış ve eski zamanlardan başlayarak Karay Türk yazarlarının bibliyografyalarını içermektedir. Ancak en ünlü yazar, uzun yıllar Kırım'da yaşayan ve burada defnedilen Volın doğumlu A. S. Firkoviç'tir (1786-1874). Topluluk üyeleri arasında kendisine saygıyla "Hacı Baba" denirdi. Firkoviç, Karay epigrafisi ve edebiyatı (dini edebiyatı dâhil) uzmanı, yorulmak bilmeyen koleksiyoncusu ve bilginiydi. Topladığı en eski el yazmaları dünyanın en zengin koleksiyonları sayılmakta ve Firkoviç'in Birinci ve İkinci Koleksiyonları olarak adlandırılmaktadır. Bu el yazmaları, Petersburg'da Saltikov-Shchedrin Halk Kütüphanesi koleksiyonlarında yer almaktadır.

Karay Türklerinin sosyal yaşamlarından bahsetmek de gerekir. Karai mezhebi mensuplarının yasal ve örgütsel konumu, ilk olarak Kırım ve Güney Rusya'da sayısal olarak daha büyük Karay grubu için belirlenmiştir.

3 Mart 1837'de devletin onayıyla Müslüman din adamlarının haklarıyla eşit tutulan "Tavriya Karay Ruhbanları Hakkında Tüzük" oluşturulmuştur. Aynı belgeye dayanarak "Tavriya ve Odessa Karai Mezhebi Kurulu" oluşturulmuştur. Karay Türk topluluğunun üyeleri veya onların temsilcileri tüm dini ve kamusal makamlar için uygun adayları seçebilme hakkına sahiplerdi (Firkoviç, 1890). Yirmi yıl sonra Litvanya ve Volın (sözde Batı eyaletleri) toplulukları için "Karay Ruhani Kurulu" oluşturulmuştur.

1895 yılında, gençleri din adamı yetiştirmek amacıyla Gözleve'de "Alexandrovskiye Karaim İlahiyat Okulu" açılmıştır. Bu okulun önde gelen eğitimcisi İ. İ. Kazas aynı zamanda müfettiş ve öğretmen olarak görev yapmaktaydı. Bu Karay eğitimcisinin hayatı ve çalışmaları hakkında ayrı bir monografi hazırlanmıştır. Bu çalışmada, şöyle bilgiler vardır: "İ. İ. Kazas, Kırım'da gazete işinin öncülerinden biriydi ve bir zamanlar Akmesic'te yayımlanan Tavrida gazetesinin editörlüğünü yapmıştır ve kendisini büyük bir heyecanla bu işe vermiştir". Ayrıca bu kitaptan İ. İ. Kazas'ın yerel halkla yakın iş bağları hakkında bilgi edinebiliriz: "Uzun yıllar Bahçesaray'da yayımlanan Tatar "Tercüman" gazetesinde sansürcü olarak çalışmış ve bu gazeteye karşı her zaman olumlu bir bakış açısı geliştirmişti (Yelyaşeviç, 1918).

1916'da Gözleve'de, çoğu dini içerikli birçok Karay ve diğer el yazmaları ve kitapları toplayan "Karai Bitikliği" adlı Karay kütüphanesi kurulmuştur. Bu kültür merkezinin kurucusu, o zamanlar Kırım Karay Türklerinin başı olan hazan S. M. Şapşal'dı (1873-1961). Onun inisiyatifıyla Birinci Dünya Savaşı'nın son yıllarında Yevpatoriya'da "İzvestiya Tavriçeskogo i Ödesskogo Karaimskogo Duhovnogo Pravleniya" ("Tavriya ve Odessa Karaim Ruhani Kurulu'nun Haberleri") dergisi yayımlanmıştır. Dergide dini ve sosyal konularda makaleler yer almıştır.

Birinci Dünya Savaşı'ndan önce, Rus İmparatorluğu topraklarında 30'dan fazla Karay topluluğu vardı. Bunlar şöyledir: *Armyansk, Bahçesaray, Berdyansk, Varşova, Vilna, Voronej, Yevpatoriya, Yekaterinodar, Yekaterinoslav, Elizavetgrad, Karasubazar, Kerç, Kiyev, Kişinev, Kremençug, Lutsk, Melitopol, Moskova, Nikolayev, Nijniy Nov, Novorossiysk, Odessa, Oryol, Poltava, Ponevej, Rostov / Don, Sevastopol, Simferopol, Slavyansk, Taganrog, Troki, Feodosiya, Harkov, Herson, Yuryev, Yalta*. Çoğunun tapınakları, yani kenassaları vardı.

Kırım Karay Türklerinin ilk hazanı, ünlü halk figürü Sima Aga Baboviç (1855'te vefat etmiştir) idi. Onun önderliğinde Bahçesaray'daki Han Sarayının restorasyonu gerçekleştirilmişti. Ondandır, 1857'den beri Kırım hazanı, 1874'te vefat eden Naum Baboviç'ti. 1879'dan 1911'e kadar Tavriya hazanı S. Panpulov'du. Onun vefatından kısa bir süre önce, Yevpatoriya'da ilk Karay kongresi toplanmıştı. Birinci Dünya Savaşı'ndan 1918 yılına kadar hazan S. M. Şapşal'dı.

Rusya'da yaşayan Karaylardan bahsederken, Kuban-Azov ovasının topraklarında Karai mezhebi mensubu olan Rus yerleşimlerinin olduğunu belirtmek gerekir. İncil'de geçen isimlerle adlandırma gelenekleri vardı. Onlar için, Karay hazan F. Maletskiy (1854-1928) tarafından Rusça bir dua kitabı yazılmış ve 1910 yılında Vilna'da "Molitvi karaimov - glas İakova" ("Karayların Duaları-Yakup'un Sesi") başlığı altında iki bölüm halinde yayımlanmıştır.

XIX. yüzyılın ortalarında oluşturulan "Karay Ruhani Kurulu" (Batı eyaletleri için) Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Polonya devletinde Eski Tavriya hazanı, Türkiye'den taşınan (1928) Profesör S. Şapşal'ın önderliğinde faaliyetlerine devam etmiştir. Bu dönemin en önemli başarılarından biri, 1936'da Polonya Parlamentosu tarafından "Karai Mezhebi Derneği" tüzüğü'nün kabul edilmesiydi. Bu tüzük, kendi iç yapısını ve devlet kurumlarıyla dış ilişkilerin biçimlerini organize ediyordu (Zajaczkowski, 1961b). Tüzüğe göre, Karay hazanları memur olarak kabul edilip aylık maaş alıyorlardı. Din adamlarının görevleri arasında dua kitaplarının derlenmesi de vardı. Küçük bir derleme şeklinde basılan son dua kitabı kıdemli hazan S. A. Firkoviç tarafından 1935'te yayımlanmıştır (Firkowicz, 1935).

Karay Türklerinin günlük yaşamı, mensubu oldukları Karai mezhebi ile çok yakın ilişki içindeydi. Bunu, halkın dilinde yer alan atasözleri ve deyimler de kanıtlamaktadır. Mesela; "adet-yarımı dinnin/dinin yarısı âdetlerdir, temel ameller olmadan inanç, başsız bir taçtır, Tanrı'ya yalvarmak kolaydır, bir arkadaşını bıktırmak zordur, çanlar diğer tapınaklarda çağrı/davet için çalar, Karay Türkleri kenasaya çağrılmadan koşarlar, Karay dua kitabını kirli bir el ve kötü bir kalple kesinlikle açma".

XIX. yüzyılın ortalarında Kırım'ı ziyaret eden ve Karay Türklerini tanıma fırsatı bulan Polonyalı seyyahlardan biri, seyahat notlarında onlar hakkında şunları dile getirmiştir: "Karay Türkleri, İncil ruhunda yetişmiş asil karaktere sahiptirler, herkese hoşgörü gösterirler ve aileleri mütevazı, ataerkil haysiyeti olan, vicdan ve dürüstlüğe sahip kimselerdir" (Nowosielski, 1854).

KAYNAKÇA

- Baskakov, N. A. (1969). *Karaimskiy yazık. Vvedeniye v Izuçeniye Türkskih Yazıkov. (Karay Türkçesi. Türk Lehçelerinin Öğrenimine Giriş)*. Moskva.
- Dubinski, A. (1982). *Karaimische Klagelieder. Studia turcologica Memoriae Alexii Bombaci Dicata*. Napoli.
- Epistola de Karaitis Lithuaniae (1691). *Monatliche Unterredungern Einieer Euten Frcunde*. Julius.
- Firkoviç, Z. A. (1890). *Sbornik Starinnlh Gramot i Uzakoneniy. (Eski Yarlık ve Yasaların Derlemesi)*. S.Peterburg.
- Firkowicz, S. (1935). *Koilchatar. Krolkie Modlitwy Karaimskie*. Wilno.
- Golden, P. (1980). *Khazar Studies: A Historico-Philological Inquiry into the Origins of the Khazars*. Budapest.
- Kowalski, T. (1930). Zu den Turkischen Monatsnamen. *Archiv Orientalni*, 0(II), 3-26.
- Levi, T. S. (1913). *Oçerk Voznikoveniya Karaimizma. (Karaimin Ortaya Çıkış Makalesi)*. Sevastopol.
- Mieli, A. (1938). *La science Arabe et Son Role Dans Revolution Scienliitque Mondiale*. Leiden.
- Nemoy, L. (1939-1943). *Kitab al-Anwar... by Al-Qirqisani*. New York.
- Neubauer, A. (1866). *Aus der Petersburger Bibliothek*. Leipzig.
- Nowosielski, A. (1854). *Slepy, Morze i Gory*. Wilno.
- Poznariski, S. (1912). *Karaisch-Tatarische Uterator*. Keleli Szemle, 0(XIII), 37-47.
- Sinani, İ. O. (1889). *Istoriya Voznikoveniya i Razvitaya Karaimizma. (Karaimin Ortaya Çıkması ve Gelişme Tarihi)*, (Cilt: II). S.-Peterburg.
- Szyszman, S. (1980). *Le Karaisme. Ses Doctrines et son Histoire*. Lausanne.
- Szyszman, S. (1966-1973: 531-551). *La Famille des Massorettes Karaltes Ben Asher et le Codex Alepensis*. Revue Biblique.
- Yelyaşeviç, B. S. ve Kazas, İ. İ. (1918). *Biografiçeskiy Oçerk. (Biyografiya Mmakalesi)*. Yevpatoriya.
- Wieder, N. (1962). *Tie Judean Scrolls and Karaimism*. London.
- Zajaczkowski, A. (1929). Unikanie Wyrazen Anropomorfcicznych w Prze-Ktadach Karaimskich. *Mysl Kaiaimska*, II(2), 9-24.
- Zajaczkowski, A. (1961a). Khazarian Culture and its Inheritors. *Acta Orientalia Acaderaiae Scientiarum Hung*, 0(HII), 1-3.
- Zajaczkowski, A. (1961b). *Karaimsin Poland*. Warszawa.